

Balkanski ratovi u kasnoj antici

Alexander Sarantis, Justinian's Balkan Wars. Campaigning, Diplomacy and Development in Illyricum, Thrace and the Northern World A.D. 527-65 [ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 53], Prenton: Francis Cairns, 2016, XXVIII + 500 str.

Pisati ocjenu knjige objavljene još prije tri godine i u međuvremenu višekratno podvrgavane prosudbenom oku stručnjaka u inozemnoj historiografiji, pa čak i kritički prikazane u jednom hrvatskom znanstvenom časopisu, s pravom se može doimati suvišnim i izlišnim.¹ Stoga mi se unaprijed valja ispričati što toliko kasnim podastrijeti vlastito viđenje ove nedvojbeno sjajne knjige, utoliko što sam i sâm u svojim bavljenjima itekako vremenski i prostorno usmjeren na sadržaje koji se u njoj pokrivaju. Isprika je još i više na mjestu uzme li se da sam od samog izdavača primio primjerak knjige kako bih je ocijenio. No, upravo ove dvije potonje okolnosti, da se sâm bavim tim temama i da moram riješiti jedan stari dug, tjeraju me da konačno, ma koliko okašnjelo, napišem ono što je odavno trebalo ugledati svjetlo dana, gotovo smjerno se posipajući pepelom. I baš zbog toga što su već mnogi pozvani govorili o knjizi, ovaj će prikaz nastojati izbjeći nepotrebna ponavljanja, uglavnom problematizirajući pojedine iznesene sudove.

Red je ipak odmah na početku istaknuti – a to revno potpisuje i autor ovih redaka – da je Sarantisova knjiga odličan primjer kako treba napisati znanstvenu sintezu koja u fokusu ima vojno-političku povijest u kasnoj antici, ali, budući da u obzir uzima svu dostupnu građu (pisane i materijalne izvore) i da Justinijanovo doba na iliričko-tračkom prostoru nastoji osvijetliti i iz socioekonomskog kuta, obračavajući također pozornost na ekohistorijske aspekte, teži biti totalnom poviješću. Upravo minuciozno, ne ispuštajući nijedno pitanje koje smatra relevantnim, Sarantis razmatra sva ključna obilježja Justinijanove politike i njezina utjecaja na prilike u pokrajinama južno od donjega Dunava, poglavito u vezi s odnosima s raznim nerimskim (barbarskim) skupinama i učincima njihovih provala na carsko područje. Pritom se te skupine promatraju u kontekstu vlastitih ciljeva i planova, a ne kao bezlične mase razornih i divljačkih napadača ili kraljevstva nezasićenih i nepozdanih naroda, kakvima ih stereotipno prikazuju pisani izvori. Temeljna je Sarantisova namjera pokazati kako Justinijan nipošto nije zanemarivao iliričko-tračke pokrajine, nego da su one igrale bitnu stratešku ulogu u njegovim nakanama i da je onamo usmjeravao znatne resurse te da se carevi vojni i diplomatski naponi u tome da suzbije prekogranične prijetnje mogu ocijeniti uspješnim, što se ogledalo i u neprekinutom urbanom životu koji nije doživio veće potrese i u mobilizaciji predstavnika pokrajinskih elita koji su se opet

¹ Engleski: Andrei Gandila, u: *Journal of Late Antiquity* 9/2, 2016, 552-555; Anthony Kaldellis, u: *Speculum* 92/3, 2017, 894-895; Andreas Petratos, u: *Plekos* 19, 2017, 215-219 (<http://www.plekos.uni-muenchen.de/2017/r-sarantis.pdf>); Jan Prostko-Prostyński, u: *Bryn Mawr Classical Review* 2016.11.18 (<http://bmcr.brynmawr.edu/2016/2016-11-18.html>); Brian Swain, u: *The Medieval Review* 17.05.09 (<https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/23639>); Conor Whately, u: *English Historical Review* 133 (565), 2018, 1566-1569. Hrvatsko-engleski: Amy Wood, u: *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 4, 2017, 163-170.

integrirali u carski sustav. Time je pogled koji Sarantis nudi o stanju u ovim oblastima u Justinijanovo doba, ukupno uzevši, pozitivan i optimističan.

Sarantisov metodološki pristup zaslužuje posebnu pozornost. Ponajprije, niti relativizira, niti zabacuje iskoristivost pisanih izvora, smatrajući ih načelno pouzdanim temeljima za rekonstrukciju prošlosti, iako ističe da se uvijek na umu moraju imati predrasude i ciljevi koji ravnaju pogledima pisaca i literarne konvencije koje ugrađuju u svoju pripovijest. Drugo, budući da mu je u središtu zanimanja odnos između Carstva i nerimskih skupina, u raspravi o etničkom identitetu u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju Sarantis kroči srednjim putem, pretpostavljajući da su ondašnji pisci umjeli intrinzično razlikovati etničke skupine te da su one imale vlastiti osjećaj grupnog identiteta koji nije bio puki konstrukt vanjskih promatrača, nego jezgra oko koje je vladajuća elita tih skupina oblikovala i održavala njihovu unutarnju koheziju, čak i ako se ti identiteti trebaju razumijevati fleksibilno.² I treće, Sarantis u svoju povijesnu interpretaciju nastoji uklopiti i materijalne izvore, naglašavajući potrebu da se arheološki dokazi analiziraju jednako kritički kao i pisani izvori.

Općem zaključku svih dosadašnjih ocjena nema se što ni dodati ni oduzeti, a to je da je Sarantis proizveo pronicavu i dobro napisanu znanstvenu monografiju o temi koja se dosad u historiografiji nije sintetički obrađivala te je dobiveno djelo koje će na više razina zadugo ostati nezaobilazna polazišna točka i referentno mjesto za sva buduća istraživanja. U isti mah izneseni su stanoviti prigovori ili natuknute moguće točke historiografskoga prijepora, što je, uostalom, i neizbježno kad je riječ o pionirskim sintezama. Najuočljivija takva točka već je sâm naslov i općenito upotreba modernoga geopolitičkog pojma Balkan kako bi se utvrdile prostorne odrednice koje su u istraživačkom fokusu.³ Čak i ako se tom pojmu oduzmu sve ideološke i kulturološke natruhe, on je anakronizam i potpuno je neprimjeren za 6. stoljeće. Podnaslov knjige – *Razvoj u Iliriku, Trakiji i sjevernom svijetu* – s tim u vezi mnogo je bolji, međutim, balkanski je diskurs ipak pretežan. Što Sarantis podrazumijeva pod Balkanom u Justinijanovo doba, vidljivo je iz Karte 2 (str. XVII), podnaslovljene „Balkanske provincije“, na kojoj su prikazane pokrajine Iliričke prefekture (Istočnog Ilirika) i Tračke dijeceze, pored naznačene Panonije i Dalmacije koje nisu obuhvaćene ovim pojmom, nego potpadaju pod oznaku Zapadnog Ilirika (koja za Sarantisa pokriva poglavito današnju Mađarsku i Hrvatsku (str. 2), iako usputno spominje i noričke provincije). Neujednačenost geopolitičkog pojmovlja nagnala ga je i da govori o „sjevernobalkanskim i južnoilirskim oblastima“ (str. 2), odnosno o „zapadnobalkanskim ilirskim provincijama“ (str. 89). Ove su se nespretnosti mogle izbjeći da se dosljedno ograničio na upotrebu onodobnog administrativnog nazivlja, a nesumnjivo bi koristio i pokušaj da se razjasni što je pojam Ilirika značio piscima onoga vremena, kako je funkcionirao u službenim dokumentima te u kojim se sve kontekstima u ondašnjim zapisima pojavljuju nazivi Ilirik, Trakija, Dakija i Panonija.

Drugi supstancijalniji prigovor tiče se upotrebe arheoloških izvora koji su uglavnom ostali u pozadini, premda su prigodično odlično kontekstualizirani, osobito ostave novca.⁴

² Vrijedi spomenuti da jedan ocjenitelj (PROSTKO-PROSTYŃSKI 2016) prigovara Sarantisu što (zlo)upotrebljava sklop „barbarska skupina“, koristeći se njime i onda kad bi se očekivale sintagme „barbarski narod“, odnosno „pleme“, ali zamjerka nije na mjestu jer je to bolje rješenje, neopterećeno modernim socioantropološkim značenjem pojmova narod i pleme.

³ KALDELLIS 2017: 895. V. i WOOD 2017: 163-164.

⁴ GANDILA 2016: 554; PETRATOS 2017: 218-219.

Sâm je Sarantis istaknuo kako ga je jezična barijera spriječila da se posluži arheološkim izvješćima i pregledima na bugarskom, srpskom, albanskom i rumunjskom jeziku (str. 18). Ipak, bilo bi uputno da je posegnuo za većim brojem relevantnih znanstvenih časopisa koji se objavljuju u odnosnim zemljama, a sadržavaju i članke o najnovijim istraživačkim rezultatima, napisane na svjetskim jezicima.⁵ Ovako je prisutna praznina koja se u većoj mjeri mogla popuniti. Upravo stoga možda i ne treba začuditi da je među nedavnim arheološkim nalazištima koja su doživjela istraživački procvat propustio spomenuti Svištov u Bugarskoj (str. 10), iako se bavi i Novom u Drugoj Meziji.⁶ Treća važna primjedba povezana je s jednom od njegovih ključnih hipoteza, naime, da je Justinijanova politika, utemeljena na diplomatskom pristupu „zavadi pa vladaj“, upotrebi vojne sile, izgradnji sustava utvrđenja i asimilaciji barbarskih skupina, bila „izrazito učinkovita“ (str. 391), dok je istovremeno svojom monografijom zapravo donio katalog čestih i razmjerno razornih barbarskih provala u rimske provincije južno od donjeg Dunava tijekom 38-godišnje Justinijanove vladavine.⁷ Iako se moguće složiti s tvrdnjom da Sarantisova interpretacija arheološke građe ukazuje na to da je Prokopije iz Cezareje, kao glavni suvremeni svjedok zbivanja, pretjerao u ocjeni štete koju su nanijeli barbarski nasrtaji,⁸ to ne umanjuje činjenicu da su Ilirička prefektura i Tračka dijeceza ostale ugrožena područja. Ako car i jest energično i kontinuirano zahvaćao u mjesne prilike, zasnovao je sustav koji je stalno iziskivao takav angažman i korištenje svim raspoloživim resursima, pa i onda kad opća situacija nije išla tome u prilog. Jedan je ocjenitelj ustvrdio i da su Justinijanove diplomatske aktivnosti, usmjerene na barbarske skupine i političke entitete, bile kontraproduktivne jer su među njima poticale konkurenciju u nastojanju da steknu povlastice od cara pa je to posljedično stvaralo daljnji pritisak na carsko područje.⁹ Čini se da je to pretjeran sud koji umanjuje inicijativu samih skupina, prvenstveno Gepida. S druge strane, Sarantis je prepoznao u Gepidima glavne carske suparnike za kontrolu nad Dunavom te da je i pojačana nazočnost slavenskih skupina bila rezultat gepidskih napora da se Carstvo natjera na popuštanje.¹⁰ U tom se smislu u Gepidima može više gledati nasljednike Ostrogota negoli Huna.

Nadalje, Sarantis sasvim zorno želi pokazati kako su iliričke i tračke pokrajine igrale važnu ulogu u carskoj politici. No, ni u jednom času ne raspravlja detaljnije zašto su bile važne.¹¹ To, kao što je primijećeno, ostavlja dojam da su ove oblasti imale intrinzičnu vrijednost, no tek je odraz stvarnog Justinijanova strateškog prioriteta – zaštite Konstantinopola i velikih gradova u Makedoniji i Grčkoj.¹² Ovom argumentu mogla bi se dodati i okolnost mentalitetno-ideološke naravi. Budući da je car osobno potjecao iz Iliričke prefekture, zacijelo mu je bilo osobito stalo da se predstavi kao njezin uspješan branitelj. Kako bi, uostalom, mogao graditi sliku o sebi kao zaštitniku i širitelju carske moći ako bi zakazao u tome da vlastitom rodnom kraju zajamči sigurnost? Možda i u tome djelomice

⁵ Neke od tih časopisa spominje, poput *Starinara* i *Archaeologia Bulgarica* (str. 11).

⁶ Ovo je zapazio i PROSTKO-PROSTYŃSKI 2016.

⁷ SWAIN 2017.

⁸ WHATELY 2018: 1567.

⁹ GANDILA 2016: 554.

¹⁰ WOOD 2017: 168.

¹¹ Isto: 167.

¹² GANDILA 2016: 554.

leži odgovor na pitanje zašto Justinijan nije jednakog uspjeha imao u Italiji ili sjevernoj Africi.¹³ Napokon, zaključak svojeg istraživanja Sarantis završava opaskom koja pripada u sferu virtualne ili kontrafaktičke historije, ističući kako bi kasnija povijest cijele ove regije izgledala svakako bitno drukčije da su Justinijanovi nasljednici nastavili njegovu politiku, zacementirali rimsko-bizantsku moć na tom području u ranom srednjem vijeku i omogućili apsorpciju i romanizaciju Avara, Slavena i Bugara, kao što je to prethodno bilo ostvareno s Gotima, Hunima i Herulima (str. 406).¹⁴ Koliko god bile zavodljivo razmišljati u okvirima „što bi bilo kad bi bilo“, teško da je tome mjesto u ozbiljnoj znanstvenoj literaturi. Na krajevu krajeva, upravo su Huni, Goti, ali i Gepidi i Langobardi pokazali kako Carstvu nije moguće samo uspješno parirati nego ga i zamijeniti, makar privremeno, vlastitom političkom strukturom. Justinijanova bavljenja na donjemu Dunavu prije učvršćuju dojam da se Carstvo na sve ravnopravnijoj osnovi moralo nositi s protivnicima kadrima oblikovati i slijediti vlastite političke planove.

Hrvoje Gračanin

Three recent books on Venice and the Adriatic in the Early Middle Ages

Sauro Gelichi and Stefano Gaspari (eds), Venice and its Neighbours From the 8th to 11th Century. Through Renovation and Continuity, Leiden: Brill 2018, 189 pp; Stefano Gaspari and Sauro Gelichi (eds), The Age of Affirmation. Venice, the Adriatic and the Hinterland Between the 9th and 10th Centuries, Turnhout: Brepols 2017, 400 pp; Sauro Gelichi and Claudio Negrelli (eds), Adriatico altomedievale (VI-XI secolo). Scambi, porti, produzioni, Venice: Ca' Foscari 2017, 390 pp.

Three recently published volumes on early Venetian history shed new light and offer some original interpretations on the history not only of the settlement on the lagoons, but also of the Adriatic and especially of what is known as the Northern Adriatic Arc. This maritime region spanned from Ravenna in the west to Istria in the east and was more closely tied to the eastern Adriatic coast (Dalmatia) than to the littoral south of Ravenna. The most recent of these volumes, edited by Sauro Gelichi and Stefano Gaspari, is *Venice and its Neighbours from the 8th to 11th Century. Through Renovation and Continuity* (189 pages).

It contains seven articles by historians and archaeologists who mostly work at the Ca' Foscari University: besides the editors themselves, Annamaria Paziienza ("Archival Documents as

¹³ KALDELLIS 2017: 895; WHATELY 2018: 1568.

¹⁴ Kontrafaktičnost opaske zamijetio je i GANDILA 2016: 554. Neutralno je bilježi SWAIN 2017.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

51

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2019.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 51, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršni urednik / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board
Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*